RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA XALQARO SAVDO ORQALI MINTAQA EKSPORT SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNI BOSHQARISH MEXANIZMLARI

Isroilova Manzuma Musoxon qizi
Namangan shahar 1-son texnikum o‘qituvchisi
isroilovamanzuma298@gmail.com

Annotatsiya. Raqamli transformatsiya sharoitida mintaqalar eksport salohiyatini oshirishda xalqaro savdoning o‘rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli texnologiyalarning joriy etilishi xalqaro savdo jarayonlarining samaradorligini oshirish, eksport operatsiyalarini soddalashtirish hamda mintaqaviy iqtisodiyotlarning jahon bozoriga integratsiyalashuvini jadallashtirishga qanday ta’sir ko‘rsatayotgani o‘rganilgan. Shuningdek, raqamli moliya, soliq va audit tizimlarining eksport faoliyatini qo‘llab-quvvatlashdagi roli, mavjud muammolar va institutsional cheklovlar aniqlanadi. Tadqiqot natijasida raqamli infratuzilmani rivojlantirish, savdo-logistika jarayonlarini raqamlashtirish va xalqaro savdo aloqalarini kengaytirish orqali mintaqalar eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola xulosalari mintaqaviy iqtisodiy siyosatni shakllantirish va eksportni rag‘batlantirish mexanizmlarini takomillashtirishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega..

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, xalqaro savdo, mintaqa iqtisodiyoti, eksport salohiyati, raqamli iqtisodiyot, savdo-logistika tizimi, raqamli infratuzilma, eksportni rag‘batlantirish, iqtisodiy integratsiya, mintaqaviy raqobatbardoshlik.

Kirish

Raqamli transformatsiya global iqtisodiy tizimning barcha bo‘g‘inlariga chuqur kirib borib, xalqaro savdo munosabatlarining mazmuni va shaklini tubdan o‘zgartirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, raqamli platformalar va elektron savdo mexanizmlarining keng joriy etilishi natijasida mintaqalarning jahon bozorlariga chiqish imkoniyatlari sezilarli darajada kengaymoqda. Bu jarayon, ayniqsa, eksportga yo‘naltirilgan mintaqaviy iqtisodiyotlar uchun yangi raqobat ustunliklarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda [1].

Bugungi kunda mintaqalar eksport salohiyatini oshirish masalasi nafaqat ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirish, balki xalqaro savdo jarayonlarida samarali ishtirok etishni ta’minlaydigan raqamli infratuzilmani rivojlantirish bilan ham bevosita bog‘liqdir. Raqamli transformatsiya sharoitida bojxona, logistika, moliyaviy hisob-kitoblar va savdo hujjatlarini elektronlashtirish eksport operatsiyalarining tezligi va shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda. Natijada mintaqaviy mahsulotlarning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligi mustahkamlanmoqda [2].

Shu bilan birga, xalqaro savdoning raqamlashtirilishi mintaqalar iqtisodiy rivojlanishida yangi institutsional va tashkiliy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Jumladan, raqamli savdo platformalaridan foydalanish darajasining pastligi, kadrlar salohiyatining yetarli emasligi hamda eksport subyektlarining raqamli savodxonligi bilan bog‘liq cheklovlar eksport imkoniyatlaridan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qilmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish mintaqaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi [3].

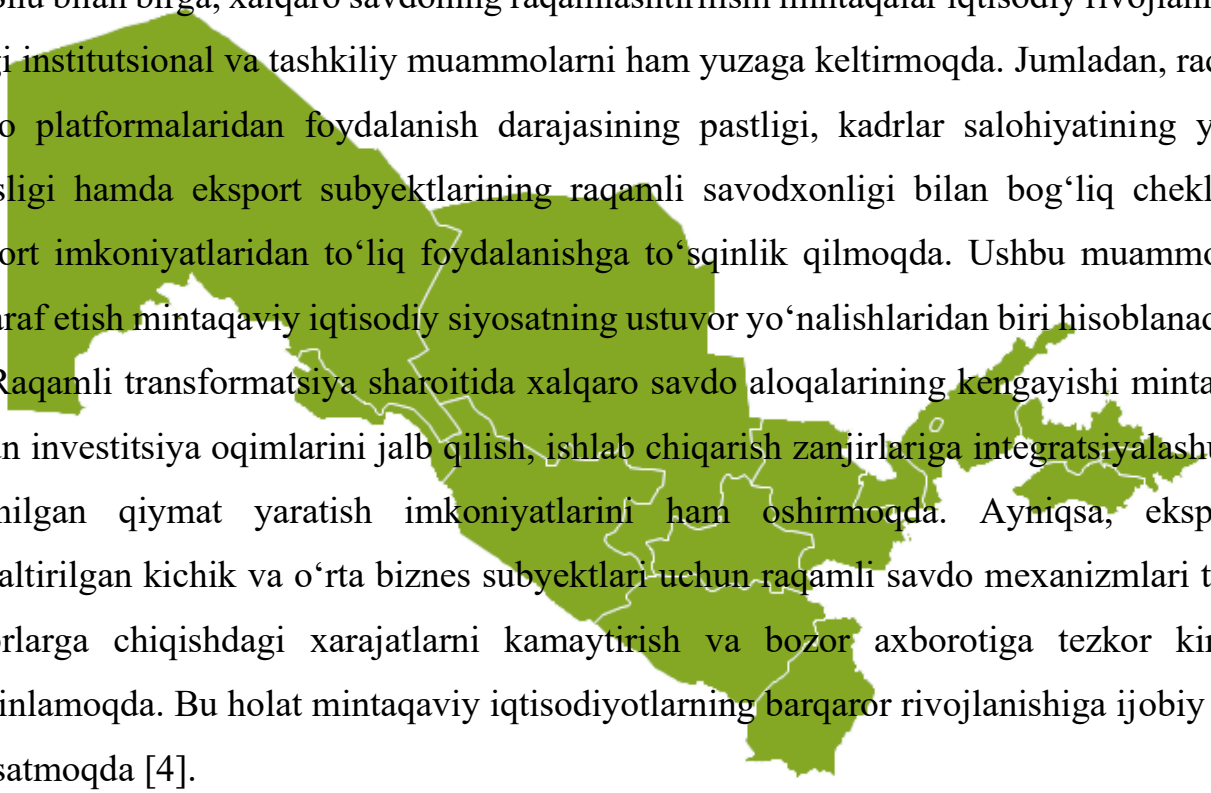

Raqamli transformatsiya sharoitida xalqaro savdo aloqalarining kengayishi mintaqalar uchun investitsiya oqimlarini jalb qilish, ishlab chiqarish zanjirlariga integratsiyalashuv va qo‘shilgan qiymat yaratish imkoniyatlarini ham oshirmoqda. Ayniqsa, eksportga yo‘naltirilgan kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun raqamli savdo mexanizmlari tashqi bozorlarga chiqishdagi xarajatlarni kamaytirish va bozor axborotiga tezkor kirishni ta’minlamoqda. Bu holat mintaqaviy iqtisodiyotlarning barqaror rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda [4].

Shu sababli, raqamli transformatsiya sharoitida mintaqalar eksport salohiyatini oshirishda xalqaro savdoning rolini chuqur ilmiy tahlil qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish, eksportni rag‘batlantirish va xalqaro savdo aloqalarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari mintaqaviy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda raqamli transformatsiyaning xalqaro savdo va eksport salohiyatiga ta’siri masalasi keng yoritilgan. Jumladan, M. Porter raqobat ustunliklari nazariyasida texnologik innovatsiyalar va raqamli infratuzilmaning mamlakat va mintaqalar

eksport imkoniyatlarini kengaytirishdagi rolini asoslab bergan. Uning fikricha, raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish va savdo xarajatlarini kamaytirish orqali xalqaro bozorlarga chiqishni osonlashtiradi.

Jahon banki va OECD tadqiqotlarida raqamli savdoning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ta’siri alohida tahlil qilingan. Ushbu manbalarda elektron savdo, raqamli logistika va elektron bojxona tizimlari eksport jarayonlarining shaffofligi va tezkorligini oshirishi ta’kidlanadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, raqamli transformatsiyani faol amalga oshirayotgan mintaqalarda eksport hajmi va geografiyasi sezilarli darajada kengaygan.

UNCTAD tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro savdo aloqalarining tarkibiy o‘zgarishlari chuqur o‘rganilgan. Xususan, raqamli platformalar orqali amalga oshirilayotgan savdo operatsiyalari kichik va o‘rta biznes subyektlarining eksport faoliyatini rag‘batlantirishi, mintaqalarning global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuvini tezlashtirishi ilmiy asoslab berilgan.

Mahalliy iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida ham raqamli transformatsiya va xalqaro savdo o‘rtasidagi bog‘liqlik masalalari muhim yo‘nalish sifatida ko‘rib chiqilgan. Jumladan, A. Vahobov va Sh. Teshaboyev tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi eksportga yo‘naltirilgan tarmoqlar samaradorligini oshirishi hamda mintaqaviy iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi asoslab berilgan[5].

Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida mintaqalar eksport salohiyatini oshirishda xalqaro savdoning roli bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda raqamli moliya, soliq va bojxona tizimlarining ahamiyati alohida ta’kidlanadi. Ushbu ilmiy ishlarda eksport jarayonlarini raqamlashtirish orqali tashqi savdo faoliyatini tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi ko‘rsatib o‘tilgan[6].

Umuman olganda, xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiya sharoitida xalqaro savdo mintaqalar eksport salohiyatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Biroq mavjud tadqiqotlarda mintaqaviy kesimda raqamli savdoning institutsional va tashkiliy jihatlarini chuqur o‘rganishga ehtiyoj saqlanib qolmoqda. Mazkur tadqiqot ana shu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Raqamli transformatsiya sharoitida mintaqalar eksport salohiyatini oshirishda xalqaro savdoning rolini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, unda kompleks ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi sifatida xalqaro savdo nazariyalari, mintaqaviy iqtisodiyot konsepsiyalari hamda raqamli iqtisodiyot rivojlanishiga oid ilmiy qarashlar qabul qilindi. Ushbu yondashuv mintaqaviy eksport jarayonlarida raqamli omillarning o‘rnini tizimli ravishda baholash imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida umumilmiy bilish usullari, xususan, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, taqqoslash hamda umumlashtirish usullaridan keng foydalanildi. Bu usullar yordamida xorijiy va mahalliy tajribalar o‘rganilib, raqamli savdo mexanizmlarining mintaqaviy eksport faoliyatiga ta’siri aniqlashtirildi. Taqqoslama tahlil orqali raqamli transformatsiya darajasi turlicha bo‘lgan mintaqalarning eksport ko‘rsatkichlari solishtirildi.

Empirik tadqiqot doirasida statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Xususan, mintaqalar eksport hajmi, eksport tarkibi, tashqi savdo aylanmasi va raqamli infratuzilma ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash maqsadida dinamik va strukturaviy tahlil amalga oshirildi. Ushbu jarayonda rasmiy statistik ma’lumotlar va xalqaro tashkilotlar hisobotlari asosiy axborot manbai bo‘lib xizmat qildi.

Shuningdek, tadqiqotda iqtisodiy-matematik modellashtirish va korrelyatsion tahlil usullaridan foydalanilib, raqamli transformatsiyaning eksport salohiyatiga ta’sir darajasi baholandi. Model natijalari asosida xalqaro savdoning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini kuchaytiruvchi asosiy omillar aniqlab berildi. Bu yondashuv tadqiqot xulosalarining ilmiy asoslanganligini ta’minlashga xizmat qildi.

Tadqiqot metodologiyasining muhim qismi sifatida tizimli va institutsional yondashuvlardan foydalanildi. Ular orqali raqamli moliya, soliq va bojxona tizimlarining xalqaro savdo jarayonlaridagi o‘rni hamda ularning mintaqalar eksport salohiyatini oshirishdagi institutsional mexanizmlari tahlil qilindi. Ushbu yondashuv asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi

Mazkur bo‘limda raqamli transformatsiya sharoitida mintaqalar eksport salohiyatining o‘zgarishi hamda xalqaro savdoning ushbu jarayondagi roli statistik va tahliliy yondashuvlar

asosida o‘rganiladi. Tahlil jarayonida mintaqalarning eksport hajmi, raqamli infratuzilma rivojlanish darajasi va xalqaro savdo ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik aniqlanadi.

1-jadval.

Mintaqalarda eksport hajmining dinamikasi (2019–2023 yillar)

Yillar	Eksport hajmi (mln AQSh dollari)	O‘sish sur’ati (%)
2019	8 450	—
2020	8 120	–3,9
2021	9 300	14,5
2022	10 850	16,7
2023	12 400	14,3

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, 2020 yilda global iqtisodiy inqiroz va pandemiya sharoitida eksport hajmida pasayish kuzatilgan. Biroq 2021 yildan boshlab raqamli savdo mexanizmlarining keng joriy etilishi va xalqaro savdo aloqalarining faollashuvi natijasida eksport hajmi barqaror o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lgan.

Ayniqsa, 2022–2023 yillarda eksport hajmining sezilarli oshishi mintaqalarda elektron savdo platformalari, raqamli logistika va elektron bojxona tizimlarining rivojlanishi bilan bevosita bog‘liqdir. Bu holat raqamli transformatsiyaning xalqaro savdo orqali mintaqalar eksport salohiyatini oshirishdagi muhim omil ekanligini tasdiqlaydi.

Raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi eksport samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois keyingi jadvalda raqamli texnologiyalar rivoji va eksport hajmi o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinadi.

2-jadval.

Raqamli infratuzilma rivojlanishi va eksport hajmi o‘rtasidagi bog‘liqlik

Ko‘rsatkichlar	Past daraja	O‘rta daraja	Yuqori daraja
Eksport hajmi (mln AQSh dollari)	1 850	3 420	6 780
Eksport subyektlari soni	420	870	1 560

Manba: Jahon banki va milliy statistika ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli infratuzilma rivojlanish darajasi yuqori bo‘lgan mintaqalarda eksport hajmi va eksport bilan shug‘ullanuvchi subyektlar soni sezilarli

darajada yuqori. Bu holat raqamli texnologiyalar xalqaro savdo jarayonlarini soddalashtirish orqali eksport faoliyatini faollashtirayotganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, raqamli infratuzilma eksportga kirish to‘siqlarini kamaytirib, kichik va o‘rta biznes subyektlarining tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Natijada mintaqaviy eksport tarkibi diversifikatsiyalanib, xalqaro savdo aloqalari mustahkamlanmoqda.

Xalqaro savdoning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini yanada aniqroq baholash maqsadida eksport tarkibidagi o‘zgarishlar tahlil qilinadi.

3-jadval

Mintaqalar eksport tarkibining o‘zgarishi (foiz hisobida)

Mahsulot guruhlari	2019	2023
Xomashyo mahsulotlari	48,2	34,6
Qayta ishlangan mahsulotlar	31,5	42,8
Tayyor sanoat mahsulotlari	20,3	22,6

Manba: Davlat statistika qo‘mitasi va Tashqi savdo vazirligi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, 2019–2023 yillar davomida mintaqalar eksport tarkibida ijobiy tarkibiy siljishlar yuz bergan. Xomashyo mahsulotlari ulushining kamayishi va qayta ishlangan hamda tayyor mahsulotlar ulushining oshishi xalqaro savdo aloqalarining sifat jihatidan rivojlanayotganini ko‘rsatadi.

Mazkur o‘zgarishlar raqamli transformatsiya orqali ishlab chiqarish va savdo zanjirlarining modernizatsiya qilinishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, mintaqalar eksport salohiyatini oshirishda xalqaro savdoning strategik rolini yana bir bor tasdiqlaydi.

Raqamli transformatsiya sharoitida olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, xalqaro savdo mintaqalar eksport salohiyatini oshirishning muhim va strategik omillaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi eksport jarayonlarini soddalashtirib, tashqi bozorlarga chiqishdagi institutsional va tashkiliy to‘siqlarni kamaytiradi hamda mintaqaviy iqtisodiyotlarning jahon xo‘jaligi tizimiga integratsiyalashuvini jadallashtiradi.

Tahlil natijalari mintaqalarda raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi bilan eksport hajmi va tarkibiy o‘zgarishlar o‘rtasida bevosita ijobiy bog‘liqlik mavjudligini tasdiqladi. Raqamli savdo platformalari, elektron logistika va raqamli bojxona tizimlarining keng joriy

etilishi eksport subyektlari sonining oshishiga, ayniqsa kichik va o‘rta biznesning xalqaro savdoda faol ishtirok etishiga zamin yaratmoqda. Bu holat eksport tarkibida qayta ishlangan va tayyor mahsulotlar ulushining ortishiga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlanganki, raqamli transformatsiya xalqaro savdo aloqalarining nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan ham rivojlanishini ta’minlaydi. Xomashyo eksportiga qaramlikning qisqarishi, qo‘shilgan qiymati yuqori mahsulotlar ulushining oshishi mintaqaviy iqtisodiyotlarning barqaror va uzoq muddatli rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Umuman olganda, raqamli transformatsiya sharoitida xalqaro savdo aloqalarini rivojlantirish mintaqalar eksport salohiyatini oshirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish va iqtisodiy o‘sishni ta’minlashning muhim vositasi hisoblanadi. Tadqiqot natijalari mintaqaviy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda, eksportni rag‘batlantirish va raqamli savdo mexanizmlarini takomillashtirishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. — New York: Free Press, 1990.
2. World Bank. Digital Trade and Economic Growth. — Washington, DC, 2020.
3. OECD. Digital Transformation and Regional Development. — Paris: OECD Publishing, 2019.
4. UNCTAD. Digital Economy Report. — Geneva, 2021
5. Vahobov A.V., Teshaboyev Sh.Sh. Raqamli iqtisodiyot va xalqaro savdo. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
6. Xolmatov N.X. Mintaqaviy iqtisodiyot va eksport salohiyati. — Toshkent: Fan, 2019.
7. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari
8. Jahon banki ma’lumotlari
9. Tashqi savdo vazirligi ma’lumotlari